

GLOBALIZACIÓN E LINGUA. A COLONIZACIÓN DA LINGUA CIENTÍFICA¹

Elvira Narvaja de Arnoux
Instituto de Lingüística
Universidade de Bos Aires

Resumo

O artigo ocúpase en primeiro lugar do proceso de desenvolvemento da denominada “economía-mundo occidental” (unha parte do planeta autónoma e autosuficiente dende o punto de vista económico), facendo especial fincapé nas repercusións que este concepto ten nos sistemas lingüísticos. Céntrase, deste xeito, a relación entre globalización e lingua no marco xeral da expansión do capitalismo. Tócanse a seguir algunhas cuestións referidas á lingua científica na súa triple dimensión de vehículo de coñecemento, de ferramenta semiótica precisa para a produción científica e de escenario das loitas políticas. Préstase especial atención á aparición do inglés como lingua científica en occidente e á súa rápida expansión sustentada en motivos políticos e económicos en detrimento doutras linguas nacionais.

Abstract

This paper deals, in the first place, with the process of development of the so-called “western world-economy” (a part of the planet which is economically autonomous and self-sufficient), paying special attention to the repercussions of this concept in the linguistic systems. The relationship between globalization and language is thus established within the general frame of the expansion of capitalism. Several questions related to the scientific language are then developed focusing in its three-fold dimension as a vehicle of knowledge, as a capital semiotic tool for scientific production and as a scene of political struggle. The role of the English language as the scientific language of the West is then analyzed, together with its quick expansion to the detriment of other national languages due to political and economic motives.

---

¹ Traducción ó galego de Iago Castro e Helena Fernández.

Le système-monde moderne trace sur sa fin. Cela va demander au moins une cinquantaine d'années de crise terminale, c'est-à-dire de 'chaos', avant que nous puissions espérer voir l'émergence d'un nouvel ordre social.

Notre tâche actuelle, et pendant les cinquante prochaines années, va être celle du développement d'une 'utopistique'. C'est-à-dire la tâche d'une conceptualisation au niveau de l'imaginaire de ce nouvel ordre social, en même temps que la participation active à la lutte pour le créer.

Immanuel Wallerstein, *L'après libéralisme. Essai sur un système-monde à réinventer*².

Desenvolverei o tema proposto desde un punto de vista glotopolítico, é dicir, aquel que atende ó papel das linguas na conformación, reprodución e transformación das relacións sociais e das estruturas de poder tanto no ámbito local e estatal coma no rexional ou, incluso agora, o planetario. É unha perspectiva sensible, por certo, ós cambios económicos e ós operados nas tecnoloxías da comunicación, e que busca articula-lo coñecemento histórico co lingüístico³, o que leva a considerar en temas, como o que tratamos, a longa duración. De aí a cita inicial de Wallerstein, un pensador que se interesou sempre polos amplos tramos.

Na primeira parte da exposición referireime ás etapas do desenvolvemento da economía-mundo occidental deténdome nas transformacións operadas no espacio lingüístico. Enfocaremos, así, a relación entre globalización e lingua no marco xeral da expansión capitalista. Despois centrareime nalgúns problemas referidos á lingua científica considerada non só na súa condición de vehículo do coñecemento senón tamén de ferramenta semiótica necesaria para a produción científica e de terreo das loitas políticas.

As linguas na conformación do sistema-mundo moderno

1- Fernand Braudel nunha das súas obras capitais, *Le temps du monde*, define a economía-mundo como «un fragmento do universo, unha parte do planeta economicamente autónomo, capaz polo esencial de se bastar a si mesmo e ó cal os seus vínculos e intercambios interiores confiren certa unidade»⁴. Immanuel Wallerstein, a quen Braudel segue e de quen toma a caracterización das zonas internas desta economía-mundo, xa sinalara que se podían recoñecer nela, en xeral, tres áreas: un centro, rexións secundarias bastante desenvolvidas e maila periferia⁵. Braudel despreza esta “xeografía discriminatória”:

---

² Traducido ó francés por Patrick Hutchinson, París, Éditions de l'Aube, 1999.

³ Cf. Elvira Arnoux, "La Glotopolítica: transformaciones de un campo disciplinario", *Lenguajes: teorías y prácticas*, Bos Aires, I.S.P. "Joaquín V. González", 2000.

⁴ Fernand Braudel, *Le temps du monde*, París, Armand Colin, 1979, tomo 3, p. 12.

⁵ Immanuel Wallerstein, *The modern World-system*, vol. I, Nova York, Academic Press, 1974.

O centro, o corazón, reúne todo aquilo que existe de máis avanzado e diversificado. O círculo seguinte ten só unha parte das vantaxes (...). A inmensa periferia coas súas poboacións máis densas é, polo contrario, o arcaísmo, o retraso, a explotación fácil para os outros⁶.

O centro, de considerármola perspectiva da longa duración, cambia, e isto implica restructuracións interiores da economía-mundo.

Esta reflexión dos historiadores, que en gran parte é debedora dos discursos das décadas entre 1960 e 1979, expón unha mirada abarcadora e crítica que, creo, é saudable adoptar sobre todo cando se pertence a rexións non centrais.

Sabemos que a economía-mundo que se podía recoñecer en relación co desenvolvemento do capitalismo alcanzou unha dimensión maior que nos permite supera-la estrañeza do termo composto e falar máis simplemente de “economía mundial”, onde tódalas sociedades son interdependentes e onde os cambios económicos e tecnolóxicos necesitaron volverse globais. Sen embargo, a pesar da magnitude do fenómeno, mantéñense moitos dos seus trazos. Ademais da interdependencia das rexións e do desenvolvemento desigual, interéstanos particularmente resalta-la existencia dunha xeocultura, é dicir, outra vez en termos de Wallerstein, da presenza no espacio desa economía mundo dun marco

de valores e de regras fundamentais, tanto conscientes coma inconscientes, que gobernan o efecto de recompensa dentro do sistema social, erixindo tamén un dispositivo de ilusións que tenden a persuadir ós seus membros do seu interese para aceptaren a lexitimidade dese sistema⁷.

É dicir, unha armazón ideolóxica compartida cuns nós que operan coma orientadores das avaliacións sobre o mundo social e lexitimadores das condutas. Nesa xeocultura artículanse e diferéncianse, segundo o mesmo autor, dous conceptos de modernidade: a vinculada coa modernización tecnolóxica, que asociaba claramente as transformacións neste campo co progreso, e a modernidade de liberación, que reivindicaba unha democracia substancial. De atendermos a estas dúas acepcións nun sentido amplo, tanto as valoracións referidas ás linguas coma as prácticas lingüísticas teñen relación con elas. Considera-la lingua nunha simple función vehicular é, por certo,

---

⁶ *Op. cit.*, p.28.

⁷ Wallerstein, *op. cit.* nota 1, p. 165, asocia ideoloxicamente esa xeocultura co liberalismo que, coa Revolución francesa, instala solidamente dous principios fundamentais: a normalidade do cambio político e a soberanía popular.

adscribirse á modernización no primeiro sentido. Defender, en cambio, a súa condición de ferramenta para a produción democrática do coñecemento remitiría á segunda das acepcións. Pero, sobre todo, permite recoñecermos na situación actual un predominio claro da primeira das acepcións de modernidade, que se acomoda na envergadura dos cambios tecnolóxicos e que se mostra na exaltación do inglés como lingua científica, lingua código na cal o saber debe ser comunicado. Así como a Ilustración articulou as dúas concepcións de modernidade e estas permaneceron con distintos avatares na xeocultura occidental, a postmodernidade xera unha fractura cuns alcances que non podemos aínda avaliar acabadamente.

2- As linguas actuaron de maneiras diversas desde o comezo do sistema-mundo moderno no século XVI. Se ben este principio é discutido polos historiadores cando atenden a formas anteriores do desenvolvemento capitalista, adecúase bastante ben ós procesos que afectan o espacio lingüístico e por iso inclinámonos por esta.

Nos tres séculos que transcorren ata a Revolución Francesa –tomada esta data polo seu carácter emblemático– conviven, con distinto grao de tensión, unha tendencia á universalidade e un movemento cara ó particular. Ámbolos dous expresan o contradictorio e, ó mesmo tempo, o complementario da relación entre a economía-mundo e os Estados dentro da cal se forman. Estes operan, por unha banda, con ritmos e características propias, un peche territorial, que vai ser fixado culturalmente. Este peche permite a conformación dun mercado interior e fai posible e estimula a competencia entre as distintas rexións; así mesmo, vai evita-la constitución dun centro político mundial que inhibiría o desenvolvemento⁸. Por outra banda, os requirimentos desa economía mundo vanse mostrar no empezo, se ben con variadas inestabilidades segundo o momento e o estado das loitas políticas, dun sistema interestatal.

A sociedade, chamada normalmente “burguesa”, que se consolida dentro dos Estados europeos, vai utilizar ideoloxicamente os dous condensados –o que acentúa o xeral e o que se inclina polo particular– o primeiro, para erosionar-lo Estado monárquico mostrando o ilexítimo do corte; o outro, para establecer un dispositivo identitario que permita suxeitar ós sectores que, se ben necesitaba para destruí-lo antigo sistema, podían volverse perigosos.

A tendencia á universalidade maniféstase no eido das linguas coa presenza do latín –que, por certo, se vai debilitando ó longo deses tres séculos– como lingua culta universitaria e a importancia da gramática latina como base da descrición dos vernáculos europeos e das novas linguas que a expan-

---

⁸Sobre a "nación histórica", véxase: Etienne Balibar, "La forme nation: histoire et idéologie", en E. Balibar e I. Wallerstein, *Race, nation, classe. Les identités ambiguës*, París, La Découverte, 1988; e Renée Balibar e Dominique Laporte, *Le français national*, París, Hachette, 1974.

sión colonial integraba, fixándoas, ó universo lingüístico. Algunhas das linguas amerindias, por exemplo, encontraron no discurso descritivo e prescritivo da gramática unha forma de fortalece-la posición que adquiriran xa por expansión propia, como o caso do quechua ou do nahuatl, ou senta-las bases dun amplo impacto rexional como o que tivo o guaraní. Describi-las linguas a partir da base latina permitiu, como sinalaba Daniel Baggioni, unificar un vasto espacio:

...desde o punto de vista comunicativo pola traductibilidade dunha lingua á outra, desde o punto de vista estrutural, pola impronta deixada en cada unha delas polo molde estandarizador latino, e desde o punto de vista cultural polo feito de que todas esas linguas son reaxustadas unha respecto da outra pola traducción incesante e o recurso permanente á mesma *lingua franca* culta⁹.

Por outra parte, as relacións interestatais dentro do espacio europeo daban lugar a formas peculiares de colingüismo, é dicir, de asociación polo ensino ou a política de linguas escritas¹⁰. No eido da reflexión lingüística, as gramáticas xerais, que buscaban constituír unha ciencia da facultade humana da linguaxe, expresaban ó seu xeito esta vocación ó universal: as distintas linguas, incluso o latín, eran mostras que servían para determinaren e exemplificaren as regras xerais. Na pedagogía de linguas, o colingüismo manifestábase tamén no xogo entre exposición gramatical, que se facía na lingua materna do alumno, e os abundantes exemplos realizados na lingua meta¹¹.

Non debemos esquecer que fronte a este colingüismo existía o plurilingüismo do mundo labrego, ese *continuum* de falas que viven, como sinala Bourdieu, «en estado práctico»¹² e que foron sendo controladas a medida que se impuña a lingua nacional.

Esta imposición –en moitos casos, parcial– foi o resultado dun longo proceso onde a tendencia ó particular se expresou na busca dunha homoxeneización lingüística do territorio. Nesta tarefa participou, regulando as prácticas e construíndo o imaxinario de lingua, a reflexión gramatical¹³. Primeiramente, conformáronse as linguas de Estado, linguas administrativas e xurídicas instituídas polas monarquías, que cristalizaron nas gramáticas oficiais. Ó mesmo tempo que estas gramáticas de Estado consagraban unha variedade como lingua lexítima, outras gramáticas, as de usos, recorrían á

⁹ Daniel Baggioni, *Langues et nations en Europe*, París, Payot, 1997. A traducción é miña.

¹⁰ Renée Balibar, *Le colinguisme*, París, Puf, 1993.

¹¹ Ver, respecto disto último a "Introduction" de Michel Foucault á *Grammaire générale et raisonnée* de Arnauld e Lancelot, París, edición de Republications Pualet, 1969.

¹² Pierre Bourdieu, *Ce que parler veut dire*, París, Fayard, 1982.

¹³ En relación coas gramáticas castelás, presentei unha síntese en: Elvira Arnoux, "Gramática nacional y pensamiento ilustrado: huellas de una travesía intelectual", *Literature d'Amérique*, XV, 59, Roma, Bulzoni Editore, 1997.

diversidade aceptada naturalizando territorialmente unha lingua común non burocrática. Sen embargo, para construí-la comunidade de lingua foi necesario, por unha banda, que as outras linguas existentes dentro do territorio se subordinasen, foran dominadas ou aniquiladas nun proceso que, como sinalamos, fixaba culturalmente o espacio en que o mercado interior se desenvolvía. Pola outra, requeriase que a comunidade de lingua se impuxese á poboación e esta se recoñecese nela, o que só se comezou a formular coas revolucións democráticas.

As políticas lingüísticas dos Estados nacionais

O ideal “Un Estado, unha nación, unha lingua” ía ser dominante só cando a sociedade requirise a integración ó mercado de traballo de novos sectores sociais e esixíse a ampliación da fronteira agrícola —particularmente, nos países periféricos— para o ingreso de novos territorios ó mercado de terras. O ritmo destes procesos determinou os alcances da expansión da lingua común. O sistema educativo tivo o peso máis grande na nacionalización da poboación durante el século XIX e gran parte do XX. Nesta tarefa foi acompañada polo establecemento do servizo militar obrigatorio e polo desenvolvemento dos medios gráficos, primeiro, e a radio e a televisión despois.

Constitúe un punto de inflexión importante, nos países receptores, a asimilación dos inmigrantes en que a “comunidade de lingua” se debeu impoñer rapidamente desde o Estado. Na Arxentina, por exemplo, a longa lexislación sobre radiodifusión que vai do 36 ó 80 expón a preocupación estatal de regula-las prácticas lingüísticas difundindo a variedade oficial de lingua e separando claramente os lugares onde admitían formas híbridas ou variedades rurais e suburbanas¹⁴.

A ideoloxía universalista tivo un retroceso significativo, desde os comezos do XIX, na reflexión lingüística xa que as gramáticas nacionais consagraban a autonomía de cada lingua, rexeitaban a consideración da gramática latina como base da descrición, desdeñaban a remisión a outras linguas como apoio explicativo e definían claramente a norma que debía circular polo aparato do Estado. Non obstante, a presenza da economía-mundo no espacio das linguas manifestouse, por un lado, no colingüismo entre linguas nacionais que afectou á nova elite dirixente que implementou, en determinados sectores, a aprendizaxe de linguas estranxeiras. Tamén, por outro lado, na ideoloxía de que “a lingua máis desenvolvida é a da sociedade máis avanzada”, polo que as distintas formas de apropiación da lingua dos países centrais, en forma de préstamos léxicos, traducción, adecuación discursiva e

---

¹⁴ Unha análise glotopolítica da lexislación aparecerá en: Elvira Arnoux, Graciana Vázquez Villanueva e Alejandra Vitale, “Política lingüística y medios: la normativa estatal sobre radiodifusión”, en Elvira Arnoux e Carlos Luis (comp.), *El pensamiento ilustrado*, Vol. 2 da *Historia de las Políticas e Ideas sobre el lenguaje en América Latina*, EUDEBA.

incluso sintáctica, emprego de dispositivos xenéricos, percibiuse como sinal de progreso. Na Arxentina, os intelectuais do 37 expresaron ó seu xeito esta posición valorizando a hibridación do castelán coas linguas de cultura. Juan Bautista Alberdi, por exemplo, sinalaba:

Menos inconvenientes ten que a lingua española se bastardee polo seu tacto con linguas sabias, coma o francés, o inglés, o alemán, o italiano que os que tiña pola súa mestura coas linguas bárbaras dos indíxenas. (...) Esas linguas compensan ó idioma castelán, que fala Sud-América, en nutrición e substancia, o que lle quitan en pureza¹⁵.

As “integracións” e as linguas

O rápido percorrido anterior que atravesamos séculos e países serve, no seu esquematismo, simplemente para ver de qué xeito a economía-mundo está vinculado con aspectos culturais e ideoloxemas compartidos se ben o seu desenvolvemento, ritmo e dinámica dependen de cada situación e da ubicación relativa dentro desta ampla xeografía económica. A tendencia ó universal e a tendencia ó particular mostráronse no espazo das linguas tanto nas valoracións das formas coma nas orientacións teóricas ou as prácticas sociais. As linguas participan, ademais, deses procesos pola súa dobre función, de instrumento de comunicación necesario para o desenvolvemento económico e cognitivo da sociedade como entramado identitario capaz non só de integrar ós suxeitos senón tamén de expor diferencias e resistencias.

1- Outro cambio importante comeza con posterioridade á Segunda Guerra Mundial. A lingua do centro consagrado, Estados Unidos, inscribíase nunha política de difusión baixo a ferramenta primeira do “Inglés básico”, unha variedade minorizada que remite sinécoticamente á cultura estadounidense. A importancia que se lle asigna a esta difusión deriva, nesta etapa, do enfrontamento das grandes potencias xa que a Unión Soviética, durante a Guerra Fría, busca impo-lo ruso na súa área de influencia e posiciónalo como futura lingua mundial. A industria cinematográfica estadounidense apoia a política cultural expansiva con base no inglés. E a reflexión lingüística afonda novamente na facultade humana da linguaxe e busca delimitar universais nunha recreación máis elaborada da gramática xeral. Chomsky, sensible a esa tradición explicitou os aspectos que vinculan o seu proxecto cos da época clásica na súa *Lingüística cartesiana*. O carácter dominante que adquire a gramática xenerativa debe entenderse, máis alá das súas achegas teóricas vinculan ó desenvolvemento computacional, pola súa

---

¹⁵ Juan Bautista Alberdi, "De los destinos de la lengua castellana en América antes española", en *Escritos póstumos*, t.VI, Bos Aires, de. A. Monkes, 1898.

adecuación ás transformacións operadas na economía-mundo e coma un anuncio das orientacións glotopolíticas actuais en que unha lingua mundial tende a se impor tanto nos ámbitos das finanzas e das organizacións internacionais coma no científico e nos asociados con algunhas tecnoloxías de punta, sobre todo a informática; e aparece no escenario mundial como a lingua do progreso.

Sen embargo, os Estados seguen mantendo a súa política nacional no sistema educativo e nos medios, aínda que nestes últimos, particularmente a televisión, a presenza de series traducidas aumenta. O carácter masivo do fenómeno presenta noutros termos a relación lingua/cultura que o relativismo lingüístico coa súa preocupación identitaria, produto das súas raíces románticas, sostivera. Bosquexase desde os medios un aspecto insistente da cultura contemporánea: o falar do mesmo en distintas linguas. Coas transformacións producidas na década 1980-89 –sobre todo o desenvolvemento das comunicacións a escala planetaria– a tendencia á universalidade, á globalización, impoñense e desestímense cada vez máis os recortes lingüísticos nacionais.

2- Así como os Estados nacionais foran os espazos que aseguraban a competitividade e o desenvolvemento do capitalismo, as integracións rexionais semellan se-lo novo imperativo. Aínda que existen formas máis ou menos consolidadas de centralización informativa, militar e financeira séguense necesitando na dinámica económica espazos interiores amplos. As integracións rexionais non anulan anque erosionan a vixencia dos Estados nacionais, xa que estes seguen a ser aínda importantes na regulación dalgunhas actividades, no control da poboación e en moitas das formas da cualificación laboral e profesional.

No eido lingüístico acentúase a incidencia do inglés como lingua global. Bernard Poche fala ó respecto dun “código” que progresivamente se vai asociando cun

‘pseudo-Estado’ constituído polo conxunto das organizacións internacionais desde a ONU ata o ‘movemento olímpico’ pasando polo GATT e mailas ‘ONG humanitarias’; unha ‘pseudo-sociedade civil’ onde conviven artistas, negociadores, deportistas, membros das devanditas ONG, de ‘nivel internacional’, con dirixentes e axentes comerciais das empresas planetarias¹⁶.

Por outro lado, linguas internacionais¹⁷ como o español, o portugués ou o francés, que teñen unha condición debida en gran parte ó seu vencella-

---

¹⁶ Bernard Poche, "Éléments pour une phénoménologie des systèmes linguistiques", *Langage et société*, marzo, 1994. A traducción é miña.

¹⁷ Sobre as dificultades de atribuír ou non a condición de "internacional" a unha determinada lingua, ver: Mauro Fernández, "Algunas reflexiones sobre la internacionalidad de las lenguas (a propósito del español)", conferencia na University of Foreign Studies, de Kioto, 11/11/1999

mento cos imperios coloniais, conforman áreas político culturais defensivas e expansivas como a Organización de Estados Iberoamericanos, a Comunidade de países de Lingua Portuguesa e a Organización Internacional da Francofonía. Así mesmo, o proceso de globalización leva a que os espazos etnolingüísticos interiores que por razóns de diverso tipo non puideran ser dominados totalmente polo Estado nacional encontren unha renovada posibilidade de desenvolvemento.

Estes fenómenos levan a que convivan instancias de decisión cun alcance e ámbito de exercicio que varía. O peso relativo depende da colocación das Integracións rexionais dentro do sistema mundial, dos respectivos Estados dentro daquelas e incluso das rexións interiores dentro destes. A xeografía discriminatoria segue e o crecemento desigual exprésase no interior das Integracións, como antes o fixera tamén dentro dos Estados. As linguas participan nestes procesos e as novas formas de multilingüismo expoñen, na súa diversidade, os distintos ritmos das transformacións que se operan, ó mesmo tempo que mostran as contradicións dentro do espazo planetario, rexional, estatal local e as resistencias e angustias identitarias pois o tempo dos suxeitos é máis lento có do desenvolvemento das tecnoloxías da palabra.

A pesar das peculiaridades de cada integración rexional debidas tanto á historia de cada unha como á súa posición relativa –central, secundaria ou periférica– no mundo, hai xestos glotopolíticos que comparten.

As Integracións rexionais necesitan, se queren lograr certa estabilidade, implementar políticas lingüísticas que aseguren distintas formas de coñecemento das linguas dos países membros, para o cal deben explotar coma ferramentas fundamentais a educación e mailos medios. Isto vese facilitado porque os contactos lingüísticos se ampliaron, non só polos avances nas tecnoloxías da comunicación senón tamén polas migracións que conviven con outras voces no espazo urbano. Pero isto último esixiu, ademais, implementar programas de ensino da lingua nacional coma lingua segunda.

Por outro lado, a erosión das fronteiras dos Estados impón a valoración transitoria das linguas minoritarias que en xeral son comúns a distintos países. (O Nafta, a Unión Europea e o Mercosur viven procesos similares, máis acentuados canto maior é a debilidade dos vellos Estados). Isto levou a que a relación local/global ocupe o lugar preferente da escena e que se desesitime o espazo estatal e incluso, nalgúns casos, o das novas Integracións.

A necesidade de formas de difusión do inglés e, ó mesmo tempo, o desequilibrio que isto impón nas Integracións rexionais están na orixe das vacilacións das políticas lingüísticas en relación con esta lingua.

Os procesos económicos, por outra parte, xeran movementos de resistencia –que teñen que ver fundamentalmente cos problemas sociais que desencadean– que se expresan tamén en relación coas linguas. Presenciamos, deste xeito, unha defensa renovada da lingua nacional, unha preocupación

pola súa estabilidade e pureza, que se manifesta tanto en medidas lexislativas que tenden ó recoñecemento explícito da oficialidade coma no temor a toda alteración ortográfica ou léxica, aínda que estas se imponían polos requirimentos da política expansiva á que nos referimos antes.

Se ben os Estados seguen asegurando o dominio da lingua oficial, ás veces atópanse con decisións que xorden dos mercados. Como estes necesitan amplia-lo número de consumidores, diríxense nas súas linguas a minorías etnolingüísticas de importancia, reforzándoas, tal como sucede cos hispanos en Estados Unidos. Tamén os produtos culturais globalizados tenden, nalgúns casos, a se adecuar ó consumidor local. Así, a tradución acompaña-se da presenza de personaxes ou alusións culturais particularizadas, coma nas enciclopedias en soporte electrónico.

As distintas posicións políticas exprésanse no terreo lingüístico, impulsando a aprendizaxe dunhas linguas en detrimento das outras, esixindo o desenvolvemento das linguas minoritarias ou, polo contrario, das linguas nacionais como reforzo identitario, pechando as linguas a unha mítica pureza, como sinalamos antes, ou propoñendo distintas formas de apertura e de apropiación das outras.

Por outra parte, sobre as políticas lingüísticas inciden fenómenos sociais e económicos que limitan as accións públicas respecto da educación e os medios. De observármolo planeta no seu conxunto, vemos que se acentuaron determinados procesos de marxinação e exclusión. Nese sentido son significativos os datos do Informe de 1999 do Programa de Nacións Unidas para o Desenvolvemento. Este indica, entre outros datos, que o quinto da poboación mundial que habita nos países con ingresos máis elevados teñen o 86% do Producto Interior Bruto Mundial, 82% dos mercados de exportación, o 62% das inversións estranxeiras directas e o 74% das liñas telefónicas do mundo, mentres que o quinto que habita nos países máis pobres posúe, aproximadamente o 1% de cada sector. Sinala, ademais, que a distancia entre ricos e pobres se afonda dentro de cada rexión. No caso de América Latina, por exemplo, desde 1980, o 10% da poboación con fortes ingresos aumentounos en máis do 10% en detrimento dos outros sectores; e o 15% máis pobre sufriu unha caída de máis do 15%. Estas exclusións afectan ó sistema educativo e acentúan a apropiación diferenciada dos bens culturais, entre outros, das linguas. Así como determinadas escolas desenvolven un bilingüismo temperán e o dominio posterior dunha terceira lingua, as institucións educativas destinadas ós sectores populares, carentes de medios e de persoal docente con avanzada formación específica, implementan dificultosamente o ensino de linguas estranxeiras e os logros, en xeral, redúcense a amplia-lo número de consumidores. Ademais, e en relación tamén con América Latina, só a terceira parte dos produtos televisivos que consume se producen na rexión e a maioría dos restantes en Estados Unidos, onde a importancia da industria

televisiva e fílmica é superior á da aviación e a informática¹⁸. Isto trae aparelado, por exemplo, o desenvolvemento dun castelán neutro para unha difusión ampla e non conflictiva deses produtos.

A lingua científica

Xa vimos no noso percorrido histórico, desde o Renacemento, que a relación entre o universal e o particular se manifestaba de diversas maneiras no espazo das linguas segundo as épocas e as rexións. No que se refire ó coñecemento científico, a tendencia ó universal manifestouse na presenza de “linguas científicas” como o latín primeiro, logo o francés, nalgúns casos o alemán¹⁹, e finalmente o inglés que reforza a súa posición ó longo do século XX. Pero estas linguas científicas conviven con outras, as linguas nacionais, na produción do coñecemento. Incluso os mesmos científicos realizan opcións que teñen que ver co que consideran o posible espazo de circulación dos textos, ou coas áreas temáticas ou disciplinarias. Como ben sinala Henriette Walter²⁰, no século XVII Galileo escribe os seus *Diálogos de física* en italiano e o seu *Sidereus nuntius* (O mensaxeiro do ceo) en latín; Descartes escribe en francés o *Discurso do método* e publica catro anos máis tarde as súas *Meditacións* en latín. Así tamén, ó mesmo tempo que a Ilustración francesa produce as súas obras capitais en francés e alcanza a difusión que coñecemos, en Francia Antoine-Laurent Jussieu publicará en 1789 o seu *Genera plantarum* en latín.

Durante o século XIX, o avance e valoración das linguas nacionais, vencellada ó desenvolvemento e consolidación estatal, vai formula-lo universal noutros termos. Por un lado, vaise afirma-la necesidade de coñecer as linguas das rexións centrais, como as linguas do progreso, pero escríbese na lingua nacional, desde unha ideoloxía que busca articula-los coñecementos científicos cos espazos sociais de produción e de circulación do coñecemento, xesto en que o peso da Ilustración é evidente. Por suposto que hai vacilacións. Por exemplo, o historiador arxentino Vicente Fidel López que escribe tódolos seus textos en castelán, publica en francés a súa obra *Les races aryennes du Pérou. Leur langue, leur religion, leur histoire* (1871) onde estudia as raíces da lingua quechua segundo os procedementos da gramática comparada. Se ben desta maneira busca chegar á comunidade erudita da súa época, no prólogo séntese obrigado a sinalar, en francés, que se dirixe sobre todo ó público americano ó que hai que iniciar pouco a pouco

---

¹⁸ *Informe sobre Desarrollo Humano*, 1999, Nova York, Mundi Prensa libros, 1999.

¹⁹ Miquel Siguan, en *La Europa de las lenguas* (Madrid, Alianza Universidad, 1996, pp. 126-127) sinala que no século XIX se produce un ascenso do alemán no campo do saber, non só polo prestixio dos seus filósofos senón sobre todo polo desenvolvemento científico que se produce nas universidades xermanas.

²⁰ Henriette Walter, Conferencia inaugural "L'évolution des langues de la communauté scientifique", Université de Haute-Bretagne, Internet, 20/5/00.

nos principios da linguaxe e dos métodos filolóxicos²¹. Sen embargo, o vínculo defendido entre o espazo social e o coñecemento científico adopta como forma privilexiada a traducción e as múltiples modalidades da reformulación que van da apropiación e adaptación de conceptos e termos ata a adopción de dispositivos xenéricos e estilos.

Esta tendencia mantense ata a primeira metade do século XX pero despois da Segunda Guerra vai dar lugar á progresiva constitución dun espazo científico, variable nos seus ritmos segundo as disciplinas, separado do seu contexto social e cunha universalidade que se vai afirmando cada vez máis, particularmente nas “ciencias exactas”, nas asociadas ás chamadas tecnoloxías de punta –informática, comunicacións, biotecnoloxía– e na economía. Se ben o ruso se vai impoñer na súa área de influencia como lingua da comunicación transnacional e como representante do progreso científico e tecnolóxico²², despois da caída da Unión Soviética é o inglés o que se vai identificar coa lingua científica expresando e reforzando o que Samir Amín chamaba os cinco monopolios na etapa da globalización: o monopolio tecnolóxico, o control dos mercados financeiros mundiais, o acceso monopolista ós recursos naturais do planeta, o monopolio dos medios de comunicación e o das armas de destrución masiva²³. Aumenta, ademais, a privatización da produción de coñecementos que antes aparecía asociado ó ámbito público e a controis non meramente comerciais e isto implicou transformacións nos dereitos de propiedade intelectual e na lexislación de patentes.

As rexións secundarias e periféricas adaptáronse ós criterios de cientificidade emanados do centro, ós formatos da produción científica, ó desvenclamento cos procesos sociais nos que, ó seu pesar, os mesmos científicos están involucrados. Os espazos colectivos públicos cos seus mecanismos de control e reprodución van desaparecendo a favor de comunidades científicas virtuais ou de espazos privados coas súas regulacións propias. Isto impulsa a aceptación dunha lingua científica prestixiosa, o inglés, claramente dominante na rede, nas publicacións²⁴ e nos eventos científicos. Ser recoñecido cientificamente implica ser capaz de inserirse neses ámbitos na lingua lexítima. En moitos dos casos esta inserción consiste en subministrar materiais obtidos a partir de formatos de investigación xa establecidos que permitan

---

²¹ Cf. Lía Varela, Informe final de bolsa: "Las discusiones sobre la lengua nacional en la construcción del Estado argentino (1837-1880)", Bos Aires, CONICET, 1999.

²² Cf. Patrick Sériot, "L'un et le multiple: l'objet-langue dans la politique linguistique soviétique", *États de langue*, París, Fayard-Fondation Diderot, 1986.

²³ Samir Amín, *El capitalismo en la era de la globalización*, Barcelona, Paidós, 1999.

²⁴ Björn H. Jernudd, por exemplo, en "Theoretical and practical dimensions of language planning work" (*Actes del Congrés Europeu de Planificació Lingüística*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1997) sinala, a partir de datos de mediados da década de 1980, que o 45% dos artigos escritos en inglés se producen en países non anglófonos.

mellora-las teorías que se elaboran noutro lugar²⁵. Producir coñecementos en inglés significa simplemente, a cambio dunha modesta ganancia simbólica, facilita-la utilización dos datos.

Sería temerario discutirmos esta posición xerárquica do inglés no ámbito científico, que reproduce a posición dominante de Estados Unidos na toma de decisións que afectan o sistema mundial actual, só queremos expor algúns problemas ou facer algunhas afirmacións destinadas á discusión.

a- Cando se fala do inglés como lingua indiscutible da ciencia, dáse por suposto que o é necesariamente de toda ciencia, e pódese chegar a aceptar, por unha operación de desprazamento, que o que lle asigna o atributo de científico a un coñecemento é a súa circulación en inglés. Así como hai un terrorismo da globalización que admite só a administración do que se considera o camiño "natural" e que anula toda posibilidade humana creativa de orientar os procesos, tamén o hai sobre a lingua vehicular da ciencia. Isto débese a que a valoración do inglés forma parte dun dispositivo ideolóxico que reforza a posición hexemónica do centro e a necesaria separación entre o contexto de produción do coñecemento e os seus contidos. Por outra parte, cristaliza a separación propia da xeocultura actual entre a ciencia, que debe dicirse en inglés, e a filosofía e as humanidades, que poden desprezarse noutro entramado lingüístico²⁶.

En realidade, no vasto campo das ciencias en sentido amplo a produción da humanidade dáse en diversas linguas e iso non afecta na maioría dos casos á súa circulación, que pode ser tanto local coma rexional ou global. Cando en disciplinas altamente codificadas se require, para facilitar os intercambios, unha lingua científica, recórrese ó inglés. Cando é conveniente ou necesario, porque os enunciados científicos deben cumprir outras funcións sociais que ingresar no ámbito especializado, os textos producidos noutras linguas tradúcense, o que enriquece o discurso científico xa que se integran a unha lingua tradicións culturais de outra e amplíase o número de variedades, estilos, formas de conceptualizar dispoñibles no repertorio colectivo dunha determinada disciplina. Así mesmo,

---

²⁵ Nun Coloquio recente sobre "Ciencia, intelectuales y globalización: una perspectiva latinoamericana" (Nova York University in Bos Aires, 8-9/12/2000), Néstor García Canclini observou que nalgúns campos científicos Latinoamérica subministra descrições que nutren as teorías elaboradas en Estados Unidos.

²⁶ Immanuel Wallerstein ("El eurocentrismo y sus avatares", *New left review* en castelán, 0, 2000) sinala que se describe esta separación como a existente entre a procura da verdade e a procura do bo e do belo. E engade: En realidade, no foi tan sinxelo incluír este divorcio na xeocultura do moderno sistema chamado mundo. Necesitáronse tres séculos antes de que a escisión se institucionalizara. Nos nosos días, sen embargo, constitúe un risco fundamental da xeocultura actual e forma a base dos nosos sistemas universitarios":

a busca de relacións e equivalencias estimula, gracias ó permanente contraste ó que obriga, un distanciamento necesario para o desenvolvemento do coñecemento, sobre todo en determinados campos das Ciencias Sociais²⁷.

b- De considerármolas linguas coma ferramentas semióticas fundamentais na produción do coñecemento, o seu dominio por parte do científico é esencial. A forma minoritaria do inglés non se adecúa en tódolos casos á comunicación científica ou opera unha especie de xibarización do pensamento. Ó respecto é significativo o que sinala Louis-Jean Calvet:

...unha forma lingüística 'básica' é utilizable sen perda de información só cando o contido da comunicación pode case deixar de lado a lingua, cando se dispón dunha simbolización (cifras, símbolos químicos, ecuacións) que aseguran unha parte da información. No caso contrario requírese unha gran precisión e polo tanto un dominio perfecto da lingua utilizada²⁸.

O poder expresarse na súa lingua, máis alá do respecto á propia dignidade, permite avanzar no coñecemento á humanidade no seu conxunto nun número importante de campos. Por suposto que isto non nega a posibilidade de tradución senón ó contrario, como sinala antes, a valoriza como un traballo necesario de apropiación e recreación do coñecemento. Neste sentido é interesante recorda-lo que Miguel de Unamuno sostíña ó se referir á "europeización de España". El propuña facer seu o europeo pero dixeríndoo da mesma maneira como se integran os alimentos á vida humana e, ó mesmo tempo, "facer traga-lo español" ós outros. Estas operacións sosteñen aspectos non desdeñables do avance do coñecemento e teñen aínda a súa vixencia, se ben se presentan agora a escala global.

c- De considerármolas Integracións rexionais non só coma mercados cativos, lugares para o desenvolvemento económico –nesa tensión que sinalamos entre o universal e o particular– senón tamén coma espazos defensivos que deben elaborar propostas que limiten enerxicamente as operacións de exclusión que sinalamos, ¿non é necesario que elaboren tamén políticas científicas nas que as linguas constitúan un entramado que permita o paso dunha á outra? ¿a produción de coñecementos científicos desde esa

---

²⁷ Ó respecto son interesantes os casos que expón Françoise Barret-Ducrocq en "Les sciences humaines au carrefour des langues", *Traduire l'Europe*, París, Payot, 1992.

²⁸ Louis-Jean Calvet, *L'Europe et ses langues*, París, Plon, 1993, p. 158, a tradución é miña.

heteroxeneidade lingüística constitutiva, variable segundo os campos disciplinares e os espacios integrados, non debe ser vista como a posibilidade de articular creativamente puntos de vista distintos e interdependentes? Nesta tarefa tanto a traducción coma a actividade terminolóxica²⁹ son esenciais xa que subministran para cada disciplina e lingua as unidades léxicas necesarias e amplían o repertorio dispoñible do discurso científico.

d- O desenvolvemento das tecnoloxías da palabra e a multiplicación dos contactos lingüísticos facilitan notablemente o coñecemento, polo menos pasivo, doutras linguas. Isto permite e esixe en moitos casos implementalos diálogos nos que os suxeitos involucrados se expresan na súa lingua materna e comprenden a dos outros. No campo dos intercambios científicos sería desexable considerar e estimular, na medida do posible, estas estratexias.

e- Desde unha ollada que é en gran medida dependente da situación do Mercosur creo que debemos considera-las inestimables posibilidades das linguas románicas. Sabemos que a intercomprensión se facilita cando os suxeitos dominan dous de aquelas. De alí a importancia de políticas lingüísticas que impulsen na área o coñecemento temperán doutra lingua románica. Isto levará a que os falantes destas linguas poidan estar en contacto cun amplísimo espacio cultural. Se se estende a distribución editorial de producións científicas da área e de traducións de obras escritas en linguas non románicas a circulación do coñecemento vai adquirir unha dimensión notable. Isto debe ir acompañado dunha política de inclusión de artigos en distintas linguas románicas nas revistas científicas e da aceptación progresiva nos congresos, como linguas dos mesmos, das diferentes linguas románicas. Así mesmo, débese impulsa-la presenza nas redes de textos nas nosas linguas. Pensemos que na actualidade e segundo os datos do Informe 1999, xa citado, do Programa de Nacións Unidas para o Desenvolvemento “úsase o inglés en case o 80% dos lugares na Web e nas interfaces comúns de usuarios, os gráficos e as instrucións. Pero menos de un de cada dez habitantes do mundo fala ese idioma”³⁰. Aníbal Ford, pola súa parte, ó investiga-la presenza de informacións sobre o Mercosur en Internet sinalaba, respecto

---

²⁹ Ó respecto é ilustrativa a reflexión de Étienne Balibar ("Les chercheurs français face à la lois Toubon", *La Recherche*, 270, 1994.): "Je souhaite continuer à pratiquer ma science dans ma langue maternelle, dans laquelle je me sens moi-même; or j'ai besoin pour cela de développer en permanence la terminologie nécessaire, de faire vivre mon français scientifique et de vérifier, en m'en servant par écrit qu'il est accepté par mon entourage".

³⁰ *Informe sobre Desarrollo Humano*, 1999, p. 62.

doutros problemas que se debían considerar para non ser “procesados por outros”³¹, que

a hexemonía clasificatoria de Estados Unidos ou dos grupos que asumen noutros países está presente en toda busca (...) Isto produce –como sucede nas enciclopedias en cd-rom– un proceso de desinformación global importante con respecto ós países pobres ou unha intermediación na información sobre eles errónea e empobreceida³².

Para evitalo sería importante a discusión de formas de implementalo ingreso masivo da produción do coñecemento dos nosos países e nas nosas linguas e con criterios clasificatorios adecuados.

A modo de conclusión

Estamos afeitos a pensa-las políticas lingüísticas noutro marco e desde unha ideoloxía do progreso e do melloramento das condicións sociais, que os datos antes sinalados parecen desmentir. Ademais, aínda que recoñezamos variadas virtualidades, seguimos vencellados á representación territorial das linguas, que leva cara a posibles políticas estatais de control³³. Por outra parte, a ideoloxía que se impón -e que como toda ideoloxía oculta e revela problemas- enfatiza coa sacralización do mercado, a imaxe do descentramento do poder, da horizontalidade do fluxo informativo, do predominio dun imaxinario no que só teñen lugar o local e o global sen instancias intermedias, dunha posición xerárquica do inglés como mero produto da ecoloxía de linguas, e de unha dinámica productiva desterritorializada. A discusión sobre a lingua científica obriga a considerar e, en moitos casos, a desmontar esas representacións, de desigual peso na xeocultura contemporánea, analizando a negada articulación entre espacio social e produción de coñecemento e entre “contidos” e lingua.

Sintetizando, a tensión entre o universal e o particular resolveuse, como vimos, de diferentes maneiras no longo proceso histórico que abordamos. Na actualidade, no campo lingüístico, parece formularse o dominio dunha lingua global asociada cos espazos de poder económico, financeiro, tecnolóxico e científico e coas súas distintas instancias de control e decisión. Pero o que en realidade se impón, cando non é lingua materna ou non se adquiriu de forma

---

³¹ Aníbal Ford, "'Procesados por otros'. Diferencias infocomunicacionales y sociocultura contemporánea", conferencia no Seminario Internacional en Comunicación-Educación, Bogotá, Colombia, 27-29 de outubro de 1999.

³² Aníbal Ford, "Una navegación incierta: Mercosur en Internet", *Documentos de debate*, n° 28, UNESCO, 1998.

³³ Sobre algunhas das transformacións operadas, ver: Toni Mollà (ed.), *La política lingüística a la societat de la informació*, Alzira, Edicions Bromera, 1998.

temperá, é unha variedade minorizada ou híbrida que ten un valor, máis que comunicativo, simbólico xa que minoriza os seus falantes situándoos nunha posición subordinada nos intercambios verbais. ¿Esa variedade pode se-la desexable para o avance da humanidade nos distintos campos do saber ou ten vixencia só para ámbitos particulares anque sexan estes “de punta”? Finalmente, se consideramos que toda lingua, máis alá do seu valor instrumental, é unha ferramenta semiótica fundamental para o desenvolvemento cognitivo individual e social, ¿que pode gaña-la especie con esa uniformación precaria e desvencellada da experiencia social dos pobos?

